

Un denar republican ce amintește de Cloaca Maxima

- Bogdan Cacuci -

Tipurile numismatice arhitecturale reprezintă unele dintre cele mai valoroase izvoare istorice ale antichității. Argumentăm această afirmație prin faptul că nu de puține ori, reprezentările de pe aceste monede ilustrează construcții ale vremurilor respective, întocmai cum au fost ele, fără prea multe alterări imagistice. Uneori, aceste monede păstrează singurele imagini ale unor clădiri, monumente sau construcții dispărute în zilele noastre sau deteriorate în proporție foarte mare. Să ne amintim de emisiunile lui Traian ilustrând podul peste Dunăre de la Drobeta, columna traiană, apeductul Aqva Marciana, sau de o altă emisiune tomitană a lui Traian reprezentând monumentul Tropaeum Traiani. Deosebite ca realizări artistice sunt și tipurile monetare neroniene reprezentând Macellum Magnum, Templul lui Janus sau portul Ostia. Emisiunea lui Titus ce ilustra Colosseumul reprezintă de asemenea un fragment reușit al tipologiei numismatice arhitecturale. Arta monetară romană a cunoscut o pantă ascendentă încă din perioada lui Nero, ajungând la apogeu în timpul dinastiei antoninilor. Studiind atent emisiunile arhitecturale amintite mai sus, privitorul va fi uimit de multitudinea detaliilor redată în cadrul câmpului monetar, întocmai pentru a immortaliza în mod cât mai explicit subiectul reprezentat. Pe sesterții lui Titus ce ilustrează Colosseumul¹ se pot vedea inclusiv capetele oamenilor ce asistau din tribune la jocurile din arenă. Și multe alte detalii se mai pot observa, detalii care au fost șterse de negura vremii de pe ruinele construcțiilor de altădată. Prin intermediul acestor monede, putem să ne întregim imaginea asupra vieții civice a strămoșilor din antichitate și să facem raționamente cât mai apropiate de adevăr privitoare la cultura lor.

Obiectul de pornire a acestui studiu îl constituie o monedă romană aflată în colecția autorului, pe care am considerat oportun să o prezentăm întrucât are o istorie de spus. Zona de proveniență a piesei este Dobrogea Passim, necunoscând cu exactitate locul descoperirii. A fost achiziționată în urmă cu câțiva ani de la un târg al colecționarilor, fiind singura monedă antică din lotul comercializat de vânzător. Singura specificație obținută a fost că piesa era cumpărată de la un țăran din județul Constanța. Oferim mai jos descrierea monedei:

Figura 1 Denar L. Mussidius Longus 42 î.Hr.

Emitent:	Republica Romană
Nominal:	denar
Material :	argint
Greutate:	3,4 g
Diametru maxim :	19,0 mm
Axa:	270°
Magistrat monetar:	L. Mussidius Longus
Data:	42 î.Hr.
Descriere revers:	două statui reprezentând zeița Venus Cloacina stând în picioare pe o platformă inscripționată cu legenda: „CLOACIN”. În partea de sus, circular, de la stânga la dreapta , numele magistratului monetar: L.MUSSIDIUS LONGVS
Descriere avers:	Cap voalat al zeiței Concordia spre dreapta ; în partea stîngă legenda CONCORDIA
Referințe:	Crawford 494/42 ;

Reversul monedei reprezintă un monument închinat zeiței Venus Cloacina, o zeiță hibrid, rezultată prin contopirea imaginii lui Venus cu intruchiparea celui mai mare sistem de canalizare al Romei Antice , și anume Cloaca Maxima. Dacă Venus ne este arhicunoscută, nu același lucru l-am putea spune despre cea de-a doua divinitate.

Titus Livius și Dionisius din Halicarnas atribuie ultimilor trei regi² ai Romei construcția canalului Cloaca Maxima în locul unui fir de apă ce traversa forul roman. Canalizarea a fost începută sub Tarquinius Priscus, continuată sub Servius Tullius și finalizată sub Tarquinius Superbus. Aceste afirmații sunt confirmate de cercetările arheologice contemporane ce atestă montarea primelor blocuri de piatră la sfârșitul secolului al VI-lea î.Hr. Aceste blocuri aveau formă cubică și erau dintr-o piatră de culoare gri³, de o duritate ridicată, des folosită în construcțiile acelei vremi. Ne propunem să aruncăm o privire asupra motivelor care au determinat această canalizare, să vedem de ce a fost ea mai prioritară decât zidurile de incintă, sau alte clădiri edilitare.

Conform tradiției așezarea Romei era definită de către Remus pe colina Palatin. Treptat, ea urma să se extindă și pe celelalte șase coline: Quirinal, Aventin, Coelius, Viminal, Capitoliu, și Esquilin. Pe la începutul domniei lui Tarquinius Priscus însă, cetatea nu avea clădiri impozante, ci mai degraba de talie mică, situate pe Palatin și Capitoliu. Între cele două coline

exista o vale, unde mai târziu vor sălăşlui Forul Roman , Velabrul și Formul Boarium. Această vale avea punctul de altitudine cea mai joasă la șase metri sub nivelul mării, și era inundată anual de către Tibru, rezultând o zonă mlăștinoasă, greu accesibilă în sezonul umed.

Existau câteva torente de apă (denumite de romani *cloacae*), ce colectau apa pluvială de pe coline și se vărsau în Tibru. Torentul ce străbătea valea dintre Palatin și Capitoliu este cel care a fost amenajat de către Tarquinius Priscus, și va deveni cunoscut drept Cloaca Maxima. Scopul amenajării acestui canal era de a dirija apele provenite din torente într-o albie controlată și de a putea beneficia de suprafața din jur pentru construcții. Astfel, Priscus a dispus ridicarea nivelului platformei dintre cele trei coline prin umplerea cu pământ a acesteia. În final , platforma viitorului Forum Romanum s-a ridicat la șase metri peste nivelul mării, fiind pavată cu un pietriș de culoare gri. Era străbătută de Cloaca Maxima , un canal deschis, neacoperit ,cu apă limpede ,ce avea albia pietruită și îndiguită .

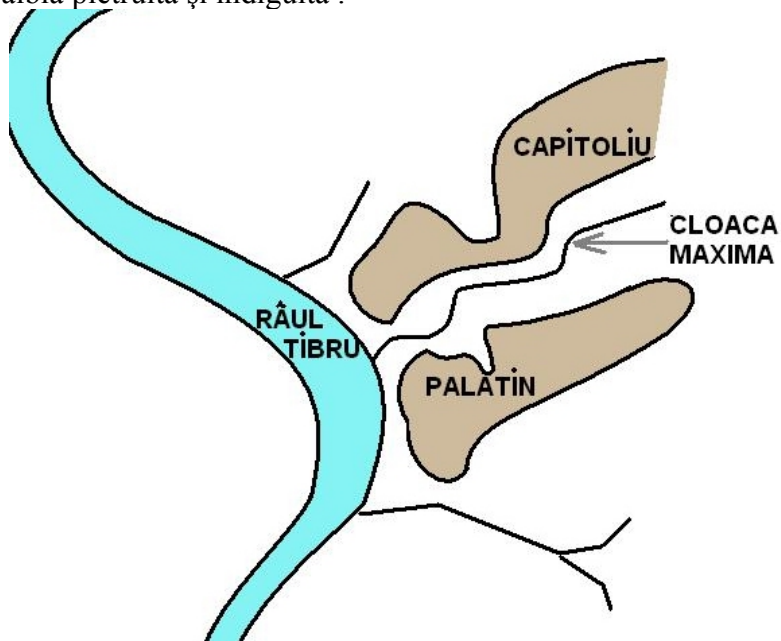

Figura 2 - situarea canalului Cloaca Maxima în perioada regatului

Cloaca Maxima avea deci un rol vital în asanarea zonei dintre Palatin și Capitoliu și era un adevărat simbol al puterii poporului care o construise. Plinius în *Historia Naturalis* ne relatează greutatea muncilor la care erau supuși lucrătorii lui Tarquinius Superbus, încât aceștia aveau tentative de revolte. Drept măsură punitivă, regele fu nevoit să apeleze la răstignirea pe cruce la fața locului. Numai astfel reuși Superbus să îi stăpânească pe muncitori.

Odată cu trecerea timpului, Cloaca Maxima s-a transformat dintr-un curs de apă limpede într-un sistem de canalizare. Au fost efectuate și modificări în structura canalului. Pentru a păstra o igienă mai bună a populației, canalul a fost închis în subteran. Poetul Plautus (254-184 î.Hr) în piesa *Curculio*, folosește expresia "*in medio propter canalem*" ceea ce îi determină pe istorici să considere că în acea perioadă Cloaca Maxima încă era un canal deschis. S-au efectuat lucrări de reparații la canal în 184 î.Hr. , când Cato cel bătrân ocupa funcția de cenzor⁴, iar mai apoi în vremea lui Sulla în 78 î.Hr. Dictatorul Iulius Caesar a realizat un nou plan de modernizare a orașului, ce presupunea canalizarea fiecărei străzi. Acest plan a fost pus în aplicare sub Augustus, iar sarcina supravegherii lucrărilor i-a revenit lui Marcus Agrippa, care în anul 33 î.Hr a inspectat canalul și a ordonat începerea lucrărilor de modernizare. În pas cu dezvoltarea orașului s-au instalat conducte, ce drenau apele menajere ale locuințelor, termelor și ale altor clădiri. Aceste conducte erau colectate de Cloaca Maxima pentru a fi deversate mai apoi în Tibru. De la simple conducte sistemul s-a extins și la alte canale din apropiere , cu timpul Cloaca Maxima devenind punctul de convergență al unui întreg sistem de canalizare al orașului. Lucrările de modernizare s-au finalizat după moartea lui Agrippa, abia în 8 d.Hr .

Sextus Julius Frontinus, autorul tratatului „De Aqvis” privind apeductele romane, a fost numit de împăratul Nerva în anul 97 în oficiul de *curator aquarum*⁵. În această calitate îi revenea atribuția de întreținere a sistemelor de aprovizionare cu apă și a celor de canalizare ale orașului. El descrie Cloaca Maxima ca fiind deja un sistem vast de canalizare, închis subteran, ce colecta apele menajere din zona Forului Roman, a Câmpului lui Marte și a Circului Maximus. Era constituit din canale subterane zidite din blocuri de piatră, late de aproximativ 2-3 metri și înalte de aproximativ 4 metri, astfel că se putea umbla cu barca nestingherit prin ele. Cloaca Maxima este folosită și în zilele noastre, fiind inclusă în rețeaua modernă de canalizare.

În fața basilicii Aemilia, era construit altarul zeiței Venus Cloacina, numit Sacrum Cloacinae, deasupra confluenței dintre canalul ce drenează Forul și canalul principal al sistemului de canalizare. Nu se cunoaște data exactă a construirii acestui altar, însă istoricii îl atribuie perioadei regatului, cel mai probabil domniei regelui Titus Tatius⁶. Titus Livius îl menționează în anul 451 î. Hr, când centurionul Virginius își ucide fiica Verginia⁷ în fața altarului.

Figura 3 Reconstituire grafică a altarului Sacrum Cloacinae

Figura 4 Altarul Sacrum Cloacinae reprezentat pe denarii lui Mussidius Longus

În imaginea nr. 3 am ilustrat o încercare de reconstituire grafică a Sacrum Cloacinae, așa cum reiese din imaginile păstrate pe monede. Aspectul său era circular, și consta dintr-o fundație din marmură cu diametrul de 2,4 m, având o balustradă metalică, și niște trepte de acces în partea laterală. Era ocupat de două statui, una dintre ele fiind a lui Venus, iar ce-a de-a doua e neidentificată (probabil Cloaca Maxima). În zilele noastre se păstrează doar fundația, ce prezintă urme de înălțare succesivă în mai multe rânduri în ritm cu modernizarea forului. În imaginea

nr. 4 am prezentat comparativ reversurile a trei denari emiși de Mussidius Longus. Primul din stânga este cel descris la începutul articolului, aflat în prezent în colecția autorului, iar cei din mijloc și dreapta au fost preluați de pe www.coinarchives.com pentru a ilustra tipul monetar.

Michael Crawford în lucrarea RRC⁸, încadrează emisiunile lui L. Mussidius Longus în anul 42 î.Hr., alături de cele ale altor trei magistrați monetari: L. Livienus Regulus, P. Clodius și C. Vibius Varus. Toti patru aveau titulatura de „*III VIR A P F*” (*quatuorviri ad pecuniam feriundum*). În republică magistrații însărcinați cu baterea monedelor erau în general în număr de trei: *III VIR AAA FF* (*tresviri aere argento auro flando feriendo*) iar magistratura lor făcea parte din Colegiul Vignitisexvirilor⁹. În anul 44 î.Hr. însă, Iulius Caesar a mai adăugat un al patrulea magistrat monetar, datorită activității monetare intense pe care o necesita noua campanie plănuită împotriva partilor. Astfel că în anul 42 î.Hr., L. Mussidius Longus împărțea oficiul cu încă trei colegi, chiar dacă dictatorul fusese asasinat la ideile lui martie 44 î.Hr.

RRC 494/42a

RRC 494/42b

RRC 494/42c

Figura 5 Variantele tipului RRC 494/42

Datorită excentricității aversului, nu putem încadra cu exactitate piesa noastră într-una din variantele de la numărul 494 / 42 din catalogul RRC. Spre deosebire de varianta de revers descrisă mai sus (catalogată 43 a), Crawford mai semnalează o variantă ce prezintă o stea sub bărbia Concordiei (42 b) respectiv una care prezintă o semilună (42 c) în locul stelei de la 42 b. În cazul piesei noastre, suprafața distinctivă pentru variantele tipului RRC 494 / 42 este înafara flanului monetar. Ne vom limita așadar cu încadrarea generică în tipul RRC 494/42 fără a specifica și varianta exact.

Excentricitatea aversului piesei este remarcabilă prin proporțiile sale. Nu este ceva neobișnuit pentru monedele antice să aibă ștanțele ușor descentrate, însă majoritatea acestor piese prezintă ușoare deplasări ale ștanței, de regulă până la limita suprafeței ce delimitează câmpul monetar (cerc perlat sau cerc liniar). Mult mai puține sunt piesele care au descentrări serioase în proporții ce se apropie de 50% sau mai mult din câmpul monetar. Se știe că monetăria romană nu era atât de strictă privitor la erori, astfel că au intrat în circulație o mulțime de piese cu diverse defecte de batere sau turnare, piese care azi fac deliciul colecționarilor. Denarul studiat de noi prezintă alături de excentricitatea aversului și o înclinare cu 90° a axei avers-revers în sens trigonometric, sau cu 270° în sens orar.

Figura 6 Rezultatul deplasării ștanței de avers

Faptul că ștanța de avers este deplasată față de cea de revers ne relevă un aspect legat de procesul tehnologic al baterii piesei, și anume grosimea matriței utilizate la baterea acesteia. Putem astfel să ne imaginăm dimensiunea ștanțelor. Baterea monedei cu matrița de avers deplasată a scos la iveală șanțul lăsat de către marginea ștanței de revers, lată de 3 mm, în pastila monetară. De pe revers am reușit să măsurăm și diametrul cercului perlat ce încadrează câmpul monetar, acesta fiind de 14 mm. Astfel denarul nostru a fost bătut cu o ștanță având diametrul exterior de 20 mm și cel interior de 14 mm.

Din punct de vedere istoric, emisiunea se situează în anul 42, contemporană bătăliei de la Philippi, în care Cassius Longinus și Iulius Brutus sunt înfrânți de către forțele aliate ale lui Octavian și Marc Antoniu. Ultimii doi, alături de Lepidus erau membrii celui de-al doilea triumvirat, și au pornit războiul civil contra asasinilor lui Iulius Caesar. În urma acestei victorii, membrii triumviratului își reîmpart teritoriile între ei. Astfel, lui Octavian îi rămâneau Italia, Gallia și Spania, Marc Antoniu va primi Orientul, iar Lepidus Africa. Aversul reprezentând Concordia, face probabil aluzie la noua înțelegere între membrii celui de-al doilea triumvirat. În general, emisiunile lui Mussidius Longus, reprezintă fie Concordia, fie Victoria, motive ce ilustrează evenimentele istorice ale vremii.

Pe plan autohton, Dobrogea se confruntă cu o perioadă de autonomie a triburilor locale, după moartea lui Burebista. Puterea romană fusese instaurată în Dobrogea de expediția guvernatorului Macedoniei M. Terentius Varro Lucullus în 72-71 î.Hr. în cadrul celui de-al treilea război împotriva lui Mithridates VI Eupator. Mai apoi, în 62 î.Hr. a fost înlăturată odată cu înfrângerea noului guvernator al Macedoniei Caius Antonius Hybrida de către o alianță formată din geți, bastarni, și locuitorii celor trei colonii grecești pontice Tomis, Histria și Kallatis. Aceste împrejurări i-au permis regelui dac Burebista să își extindă granițele statului său până la Mare, cuprinzând și cele trei colonii pontice. Anul 44 î.Hr. aduce cu sine, odată cu moartea lui Iulius Caesar și moartea regelui Burebista, regatul său destrăându-se și divizându-se între mai multe căpetenii de triburi. Urmează o scurtă perioadă de autonomie, până în 29-28 î.Hr. când romanii întreprind noi acțiuni la Dunărea de Jos, soldate cu cucerirea Dobrogei și integrarea ei în provincia Moesia Inferior. Acesta este contextul circulației monedei și a evenimentelor care au putut determina teaurizarea ei.

Prezentarea acestei monede dorim să îmbogățească ansamblul de cunoștințe referitoare la tipurile monetare republicane care au circulat pe teritoriul Dobrogei, precum și pe cele privitoare la semnificația acestui tip monetar dedicat zeiței Venus Cloacina..

Bibliografie generală

1. John N. N. Hopkins - The Cloaca Maxima and the monumental manipulation of water in archaic Rome ;
2. Lactantius – Instituțiile divine , cartea 1 ,capitolul 20 ;
3. http://en.wikipedia.org/wiki/Cloaca_Maxima
4. <http://www.thaliatook.com/OGOD/cloacina.html>
5. Crawford M.- Roman Republican Coinage , Cambridge University Press, Cambridge, 1974
6. http://dlib.etc.ucla.edu/projects/Forum/reconstructions/CloacinaSacrum_1/history
7. http://dlib.etc.ucla.edu/projects/Forum/resources/Richardson/Cloaca_Maxima
8. Titus Livius – Ab Urbe Condita - Editura Minerva ,Bucuresti 1976
9. Frontinus – De Aquis
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Frontinus/De_Aquis/home.html
10. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Cloaca.html
11. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Places/Europe/Italy/Lazio/Roma/Rome/_Texts/PLATOP*/Sacrum_Cloacinae.html
12. <http://en.wikipedia.org/wiki/Moneyer>
13. http://www.sewerhistory.org/grfx/wh_region/italy.htm
14. http://en.wikipedia.org/wiki/Shrine_of_Venus_Cloacina
15. http://sights.seindal.dk/sight/336_Shrine_of_Venus_Cloacina.html
16. <http://www.vroma.org/~jruebel/cloacina.html>
17. <http://en.wikipedia.org/wiki/Vigintisexviri>
18. Jon C. Schladweiler – Cloacina : goddess of the sewers
19. http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/home.html

Note:

¹ În perioada lui Titus marea arenă romană se numea *Amphitheatrum Flavium*. Abia în jurul anului 1000 arena va primi numele de Colosseum. Romanilor acelor vremuri, numele Colosseum le era total străin.

² Ultimii trei regi ai Romei au fost: Lucius Tarquinius Priscus (616-579 î.Hr), Servius Tullius (578-535 î.Hr) respectiv Lucius Tarquinius Superbus(535-509 î.Hr)

³ denumită azi de specialiști „*tufa Cappellaccio*”.

⁴ Drept recunoștință pentru această lucrare i-a fost ridicată o statuie în templul lui Salus

⁵ Oficiul de *curator aqvarum* era însărcinat cu întreținerea apeductelor din Roma, în timp ce alți curatori supravegheau apeductele din provincii. Legiunile totuși, când așă construiau noi tabere sau forturi erau responsabile și cu asigurarea apei curente. Fiind artizanul construcțiilor de drumuri de-a lungul și de-a latul imperiului , armata a luat parte și în construirea de apeducte în zonele îndepărtate ale imperiului.

⁶ Titus Tatius era regele sabin al Curilor, care în urma răpirii femeilor sabine de către romani, s-a răzbunat cucerind Capitoliul. La rugămintele femeilor sabine s-a reconciliat cu Remus, cu care a domnit împreună până în 748 î.Hr când a fost asasinat din răzbunare de locuitorii din Lavinium. După moartea sa, poporul sabin a fost încorporat de cel roman.

⁷ Titus Livius- Ab Urbe Condita , Cartea III , cap.48

⁸ Crawford M.- *Roman Republican Coinage.*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974

⁹ Vignitisexvirii - erau un colegiu de magistrați minori care cuprindea în total 26 de membri. Era împărțit în șase comisii: decemviri stlitibus iudicandis (judecatori), tresviri capitales (asigurau ordinea în oraș și gestionau închisorile), tresviri aere argento auro flando feriundo sau tresviri monetalis (se ocupau e baterea monedelor), quattuorviri viis in urbe purgandis sau quattuorviri viarum curandarum (supervizau întreținerea drumurilor în Roma), duoviri curatores viarum (supervizau întreținerea drumurilor în împrejurimile Romei), praefecti Capuam Cumas (prefecți trimiși la Capua sau Cumae pentru a asigura justiția acolo).